

УДК: 159.922.62

© Полетаєва Н.О., 2011 р.

Н.О. Полетаєва
Інститут післядипломної освіти
Університету менеджменту освіти, м. Донецьк

ДО ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ ЖИТТЄТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ РАННЬОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ДОРОСЛОГО ВІКУ

В статті розглядаються деякі напрямки рішення проблеми діагностики основних життєтворчих здібностей дорослого: здібності до смислоутворення, здібності до прогнозування, здібності до трансценденції, здібності до саморегуляції, здібності до рефлексії. Обговорюються методи діагностики, окремі техніки.

Ключові слова: експертна оцінка, ситуативна задача, біографічний метод, проєктивні техніки, стандартизована бесіда, здібності до трансценденції, здібності до прогнозування, здібності до смислоутворення, здібності до рефлексії, здібності до саморегуляції.

Н.А. Полетаева

К ПРОБЛЕМЕ ДИАГНОСТИКИ ЖИЗНЕТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ РАННЕГО И СРЕДНЕГО ВЗРОСЛОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются некоторые направления решения проблемы диагностики основных жизнетворческих способностей взрослого: способности к смыслообразованию, способности к прогнозированию, способности к трансценденции, способности к саморегуляции, способности к рефлексии. Обсуждаются методы диагностики, отдельные техники.

Ключевые слова: экспертная оценка, ситуационная задача, биографический метод, проективные техники, стандартизированная беседа, способность к трансценденции, способность к прогнозированию, способность к рефлексии, способность к смыслообразованию, способность к саморегуляции.

N.A. Poletaeva

TO THE PROBLEM OF DIAGNOSTICS OF LIFECREATIVE CAPABILITIES OF THE PERSON OF EARLY AND MIDDLE ADULT AGE

Some directions of solution of the problem of diagnostics of basic lifecreative capabilities of the adult are analyzed in the article. They are: capabilities to the sensformation, capabilities to the prognosis, capabilities to the transcendence, capabilities to the selfregulation, capabilities to the reflection. The methods of diagnostics and techniques are discussed.

Key words: capabilities to the sensformation, capabilities to the prognosis, capabilities to the transcendence, capabilities to the selfregulation, capabilities to the reflection.

Постановка проблеми дослідження. Кризові соціально-економічні умови життя, наявність нестабільних та невизначених життєвих ситуацій, виникаючі зовнішні погрози постійно вимагають від сучасної людини творчого підходу до свого життя: зміни вже засвоєної ним професії, швидкого вирішення виникаючих життєвих проблем, зміни життєвих позицій та цінностей, постійного внесення

змін у життєві плани, самостійного подолання стресів і т.д. Саме життя ставить перед сучасними психологами завдання дослідження проблеми життєтворчості.

Саме проблема життєтворчості є однією з популярних проблем для орієнтованих на гуманістичну парадигму вітчизняних дослідників (В. Татенко, Т.М. Титаренко, В.А. Семиченко, Л.В. Сохань, В.М. Ямницький та ін.). Відомо, що саме українським психологам належить провідна роль в появі нової науки – креатології – науки про творчу особистість та її індивідуальне життя [10].

Проблема життєтворчості пронизує всю проблематику сучасної психології особистості: дослідження цілепокладання (Ю.М. Швалб), саморегуляції особистості (Н.І. Пов'якель), життєактивності особистості (В.М. Ямницький), творчого підходу у рішенні життєвих проблем (В.О. Моляко, Н.І. Пов'якель) та інші. Вчені відзначають, що саме у дорослому віці (віці ранньої – 25-35 років та середньої – 35-45 років дорослості) є важливим формування власного образу життя, розробка життєвих стратегій, організація продуктивно-творчої діяльності особистості (Б.Г. Ананьєв, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн, Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко та ін.) [2; 9; 10; 11].

Актуальність дослідження проблеми життєтворчості пов'язана також зі змінами способу суспільного існування сучасної людини. Постійний обмін інформацією, її оновлення, розширення контактів між людьми, злиття світового знання формують у свідомості кожної людини необхідність творчого підходу до життя, покращення його якості. Тим не менше, постійний ріст інтересу психологів до життєтворчості майже не торкнувся проблеми діагностики життєтворчих здібностей. Дана проблема залишається мало вивченою у психології. Цим і пояснюється наш вибір дослідження методів діагностики життєтворчих здібностей особистості раннього та середнього дорослого віку.

Але рішення цього завдання пов'язане з певними труднощами. Як підкреслює А.С. Сухоруков, введення у понятійний апарат психології категорії «життєтворчість» передбачає вирішення, як мінімум, трьох завдань: задачі поєднання в рамках однієї категорії проблеми життєтворчості та проблеми розвитку особистості, задачі категоріального визначення переходу дослідників від

аналізу окремих проблем творчості до аналізу проблеми життєтворчості, відокремлення поняття, що вводиться, від подібних термінологій («творче мислення», «творча діяльність» «творча особистість» і т.д.) та задачі визначення особливої форми розвитку зрілої, адаптованої особистості, що стала суб'єктом свого творчого розвитку.

Мета статті – освітити теоретико-методологічні основи та провідні напрямки діагностики здібностей до прогнозування, здібностей до рефлексії, здібностей до смислоутворення, здібностей до трансценденції, здібностей до саморегуляції, розглянути деякі методи їх діагностики.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Аналіз та узагальнення психологічної інформації з проблеми дозволили нам на першому етапі дослідження виділити й описати життєтворчі здібності, які частіше за інших виділяються провідними психологами, починаючи з робіт Л.С. Виготського. Для цих цілей використовувався контент-аналіз (частота зустрічаємості одиниці інформації у тексті). Так, С.Л. Рубінштейн виділив наступні здібності людини як активного суб'єкту життя: *рефлексію* як здібність творчо відноситись до життя; *відповідальність* як здібність людини будувати своє життя у відповідності до своїх уявлень про ідеал та красу; здібність до вдосконалення життя людей, самого себе; здібність до етичного ставлення щодо «ближнього» і «дальнього» та ін. [9]. У результаті вдалось конкретизувати основні життєтворчі здібності:

- здібність до трансценденції як здібність вийти за межі ситуації, «до виходу за межі себе» [1; 9];
- здібність до прогнозування як дві сукупності форм його конкретизації: прогножуючої (описової) і передбачальної (імперативної);
- здібність до рефлексії – здібність індивіда відбивати у свідомості результати власної життєдіяльності та звільняти свідомість від стереотипів, що склалися, здібність до перегляду та перебудови зовнішньої ситуації [9; 10];
- здібність до смислоутворення як «безкінцеве» в межах людського життя помноження сенсів особистості, що рухається до певної мети [3];

- здібність до саморегуляції як здібність людини до розкриття власних можливостей, здібність підкорювати психічні та фізичні функції організму поставленим цілям [6].

Гіпотеза про те, що діагностуватись повинні саме ці здібності, потребувала перевірки в емпіричному дослідженні. Так на II етапі нами здійснено формування спеціальної вибірки дослідження. Ціль формування вибірки: відібрати для дослідження чоловіків та жінок 25-35 та 36-45 років (рівноурівнену вибірку за статтю та віком), які відповідають визначенню «життєтворча особистість».

Стратегія формування вибірки, що була використана – рандомізація. В якості значущої для дослідження властивості виміряна «перспективність» (тест «Перспективність»). Претенденти також заповнювали анкету «Доля – життєтворчість». Наприкінці, п'ять експертів (психологи, близькі люди, керівники підрозділів, закладів та підприємств, в яких навчаються або на яких працюють претенденти) і сам претендент заповнювали спеціальний бланк. Експертне завдання включало питання, які стосувались зміни якості життя в цілому, покращення основних сфер життя (здоров'я, сім'я, духовне життя і т.д.), зміни внутрішніх та зовнішніх умов життя в цілях самовираження, саморегуляції та самовдосконалення особистості.

Аналіз сучасних досліджень [6; 7; 8; 9] дозволив сформулювати другу гіпотезу про те, що «ядро» структури життєтворчих здібностей складають якості розумових процесів, тому їх діагностика може бути розглянута як другий напрям дослідження.

Раніше [7] ми знайомили наукову спільноту з основними показниками характеристик якостей мислення, що складають ядро структури життєтворчих здібностей. Проведений факторний аналіз дозволив виявити, що усі здібності на мовленнєво-розумовому рівні обумовлені якостями процесів мислення. Це не випадково, бо:

- дані якостей мислення фактично є «факторами» пізнавальних здібностей, через них здібність до прогнозування проявляється у відповідній діяльності життєдіяльності;

- очевидна специфіка прояву якостей у окремих суб'єктів життєдіяльності (різниця у домінуванні тих чи інших якостей, у мірі прояву однієї якості у різних суб'єктів);

- якість – це найсуттєвіша властивість, що надає особистості визначеність;

- якості психічних процесів володіють достатньо великою діагностичною інформативністю у порівнянні зі знаннями, що орієнтують діагностику на результат діяльності і не є стабільною внутрішньою змінною;

- якості – відносно стійкі характеристики процесів мислення, що відповідає сучасним вимогам до діагностичних систем – діагностувати відносно стійкі узагальнені якісні показники розвитку (Л.О. Венгер, К.М. Гуревич, Ю.З. Гільбух, З. І. Калмикова, Н.І. Непомнящая та ін.).

Основними показниками характеристик якостей розуму є: для аналітичності: повнота аналізу заданих умов та вимог задачі, багатоплановість аналізу відокремлених зв'язків та відношень і т.д., для глибини: рівень вербального узагальнення ознак, пошук закономірностей, суттєвість зв'язків, для критичності: здатність оцінювати власну розумову діяльність, потреба у перевірці здогадів, гіпотез, зважуванні змісту висловлювання, здатність відкинути як непотрібні деякі ідеї, думки, що прийшли на голову, для гнучкості: пластичність уявлень в умовах, що змінюються, множинність та нестереотипність висунутих гіпотез, відсутність шаблонів у вирішенні, для перспективності: перспектива вибраного рішення, відповідність рішення окремій меті, широта пошуку, для доказовості мислення: обумовлення постановки проблеми, гіпотез та висновків, логіка доводів, для широти розуму: здатність охопити усе питання в цілому, не втрачаючи одночасно деталей, осмислення усіх даних завдання.

У результаті проведеної роботи розроблена теоретична модель дослідження, яка забезпечує методологічну вивіреність процедур, сформульовано конструкт діагностики, описані показники та критерії оцінки результатів, здійснено вибір ефективних та науково обґрунтованих методів дослідження, їх перевірку на екологічну безпеку, відбір адекватних цілям та задачам дослідження методик.

Так були визначені два напрямки діагностики життєтворчих здібностей:

- діагностика кожної окремо взятої здібності (здібності до трансценденції, здібності до прогнозування, здібності до смислоутворення, здібності до рефлексії, здібності до саморегуляції) з використанням мінімальної, але достатньої кількості методик;

- діагностика основних якостей мислення, які складають «ядро» структури життєтворчих здібностей, у першу чергу здібності до прогнозування.

Методи дослідження. Основний метод діагностики життєтворчих здібностей – біографічний метод [2; 4]. Саме психологічна автобіографія у сполученні зі стандартизованою бесідою [5; 12] дозволили зібрати цікавий фактичний матеріал. Другий за значимістю метод – метод вирішення задач (ситуаційних, прогностичних і т.п.). Так для діагностики здатності до прогнозування використовувався метод вирішення прогностичних задач (Н.О. Полетаєва, 1992) і задач ймовірнісного типу (задачі Ю. Козелецького та їх аналогії), тестування (опитувальник Л. О. Регуш «Здатність до прогнозування», «Тест прогностичної компетентності В.Д. Менделевича»).

Наприклад, вирішення задачі Ю. Козелецького «Мальчики Ваня и Коля играют в «орла и решки». Если выпадает орел – выигрывает Ваня, если решка – Коля. Первые 8 бросаний выигрывал Коля. Кто выигрывает в следующий раз?»

Приклади відповідей піддослідних: «В следующий раз выигрывает Ваня. Когда-то должен выиграть он», «В следующий раз выигрывает Ваня, должен ведь когда-нибудь выпадать орел», «Ваня. Должно же мальчику когда-то повезти».

Більшість піддослідних (56%) дають неправильні рішення, спричинені обробкою ймовірнісної інформації на користь якоїсь обраної ними гіпотези, пояснюючи, таким чином, ймовірність здійснення певної події. Рідше (38%) піддослідні схильні давати помилкові відповіді на користь події, що найчастіше зустрічалося у минулому («стратегія різних шансів»). Зафіксовані випадки помилкового рішення через те, що піддослідні оцінювали ймовірності альтернатив як рівні, без якихось об'єктивних передумов – 15%.

Невірні рішення, таким чином, відрізняються наступною особливістю: більшість піддослідних (56%) при оцінці ймовірнісної інформації схильні використовувати стратегію обробки інформації на користь прийнятої гіпотези.

Для діагностики здібності до трансценденції відбирались ситуаційні задачі та створювалася експериментальна ситуація «Знайди вихід» (Н.О. Полетаєва, 2004).

Здатність при вирішенні завдання вийти за рамки очевидного, того, що є наявним, за межі конкретних ситуацій, критично оцінювати інформацію дозволяє діагностувати у піддослідного не тільки здібність до трансценденції, але й гнучкість розуму.

Здатність у процесі вирішення переходити від відбиття дійсності в образах до відбиття зв'язків у поняттях, умовиводах, логічних послідовностях дозволяє діагностувати у суб'єкта діяльності широту розуму.

Здатність нестандартно мислити, розмірковувати, наявність оригінального принципу рішення задачі характеризує і гнучкість, і глибину розуму. А якщо у процесі рішення задачі піддослідний ще й вибудовує нові концептуальні та теоретичні моделі, знаходить нові смисли, то у нього діагностується здібність до смислоутворення.

Глибина розуму проявляється як здатність піддослідного проникати у суть явищ, не обмежуватися поверховим ознайомленням з інформацією, потреба виявляти характерні особливості матеріалу, що вивчається.

Одночасно обидві здібності виявлялися за допомогою напівекспериментальної та напівпроективної техніки складання розповідей за репродукціями картин видатних художників (за запропонованою тематикою). Наприклад, основна тема картини Васнецова «Ковер-самолет» – прагнення людини до подолання простору та часу, до виходу за межі можливого. Тому складання розповідей за даною картиною дозволяє оцінити у піддослідного рівень розвитку здатності до трансценденції.

У таблиці 1 показано фрагмент процедури оцінки здатності до смислоутворення (на прикладі соціальних смислів).

Таблиця 1

Сукупний протокол реєстрації соціальних смислів піддослідних жінок 25 – 35 років
(фрагмент)

№	Соціальні сенси	Життя заради любви	Життя заради дітей	Життя заради малої групи (дружба)	Життя заради великої групи	Життя заради кар'єри	Життя заради проф- майстер- ності	Життя заради дома	Життя заради конкрет- ної людини
1	K ₁ Ш ₂	xxxx xxx 7	xxx x 4	xx 2	- 0	xxx 3	x 1	xxxx xxx 11	xx 2
2									

Така ж робота проводилася окремо для вітальних та ідеальних смислів [3].

Висновки. Проблема діагностики життєтворчих здібностей може бути вирішена у двох напрямках:

- у напрямку розробки програм дослідження окремо кожної з життєтворчих здатностей: до трансценденції, до прогнозування, до смислоутворення, до рефлексії, до саморегуляції;

- у напрямку розробки програми діагностики основних якостей мислення: аналітичності, глибини, гнучкості, перспективності, доведеності, критичності.

Добір методів діагностики підпорядковується основним задачам кожного з етапів дослідження: на етапі організації дослідження – психологічна експертиза, формування груп з використанням рандомізації, організація лонгітюдного дослідження, природній експеримент; на етапі збору емпіричних даних – проєктивний метод, біографічний метод, стандартизована бесіда; на етапі обробки результатів дослідження – контент-аналіз, факторний та кластерний аналіз.

Список літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.

3. Березина Т.Н. Смысл жизни, добро, духовное развитие: определение их значения // Мир психологии. – 2008. – №2. – С. 105-116.
4. Головаха Е.И. Жизненный выбор // Life-Line и другие новые методы исследования личности. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – С. 3-86.
5. Коржова В.Ю. Психологическое познание судьбы человека. – СПб.: Изд-во РГПУ, Союз, 2002. – 154 с.
6. Пов'якель Н.І. Характеристики Я-концепції як чинника продуктивної саморегуляції професійного мислення у вирішенні конфліктів // Актуальні проблеми психології. – Т.1. Ч.10. – Київ: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка, 2003 – С. 43-47.
7. Полетаева Н.А. Жизнетворческие способности в структуре личности взрослого возраста // Актуальні проблеми психології: Зб. наукових праць – Т. X. – Ч. 6. / За ред. С.Д. Максименко Київ: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка, 2003 – С. 43-47.
8. Редуш Л.А. Психология прогнозирования: Успехи в познании будущего. – СПб: Речь, 2003. – 380 с.
9. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание . Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 420 с.
10. Сохань Л.В. Проблемы и перспективы психологии индивидуальной жизни личности // Вестник Балтийской академии. – Вып. 18. – 1988. – С. 84-90.
11. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості: феноменологічні та структурно-функціональні підходи // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 128-145.
12. Ткаченко Т.Б. Биографический метод в гендерных исследованиях // Биографический метод в изучении постсоциальных обществ. – СПб.: ЦСНИ, 1997. – С. 3-8.